SINNESSTÄMNING – HELSINGFORS 1939–1945

18.10.2019–30.8.2020
Inspirationsmaterial

VILLA HAGASUND

INSPIRATIONSMATERIAL

Utställningen Sinnesstämning – Helsingfors 1939–1945 ger ett nytt perspektiv på krigsåren i Helsingfors: Hur påverkade krigshändelserna och undantagsförhållandena i staden stadsbornas sinnesstämningar? Det här var en viktig fråga för statsledningen, eftersom civilbefolkningens tankar förmedlades till fronten och hade en direkt inverkan på soldaternas stridsvilja. Frågan försökte kartläggas av en hemlig underrättelsetjänst för sinnesstämningar, till vilken man hade värvat tusentals helsingforsare: civila ombudsmän och -kvinnor i varje stadsdel och på de viktigaste arbetsplatserna, i frivilligorganisationer och samfund, till och med i mjölkbutiker, matsalar och allmänna bastur. Utställningen lämpar sig bra som studiebesök för elever i högstadie- och gymnasieåldern, men passar också utmärkt i tillämpad version för yngre barn. Den ger möjligheter att studera och reflektera över olika fenomen under krigsåren från många olika synvinklar och hitta paralleller till vår egen tid.

Inspirationsmaterialet fördjupar utställningens allmänna texter och ger tips på uppgifter att göra och frågor att fundera på. Med hjälp av materialet kan läraren skräddarsy museibesöket så att det passar den egna gruppen. Det finns mer historiskt bildmaterial med anknytning till krigsåren på tjänsten www.helsinkikuvia.fi. Bilderna får användas fritt så länge bildkällan och fotografen anges.

Välkomna att bekanta er med sinnesstämningarna under krigsåren i Helsingfors!

KRIGSERFARENHETER I STADEN

Ännu sommaren 1939 gjorde sig Helsingfors klart för att vara värd för de olympiska spelen 1940 men hösten 1940 vidtog tiden för det så kallade nervkriget. Utgående från erfarenheterna från fronten i första världskriget förberedde sig staden för en gasattack och man insåg inte riktigt hur effektiva flygbombardemangen skulle bli. Myndigheterna anvisade civilbefolkningen att ta sig till parker eller öppna platser, för man trodde inte stridspiloterna skulle beskjuta kvinnor och barn. Efter vinterkrigets utbrott 30.11.1939 fick verkligheten människorna att fort ändra sitt beteende. Under flyglarmen gick helsingforsarna ner i källare och skyddsrum. Man satte ihop splitterskydd i parkerna av cellulosabalar och fäste klisterpappersremsor kors och tvärs över skyltfönstren för att hindra glassplitter från att flyga omkring. Man strävade efter att helt skicka bort allt värdefullt, från barn till kulturarv, från staden.

Utställningen i Villa Hagasund fokuserar på evakueringarna och spåren av krigets härjningar i staden. Hur påverkades stämningen hos dem som blev kvar i Helsingfors av att civilbefolkningen och i synnerhet barnen lämnade staden, att älskade konstverk gömdes under splitterskydd eller helt fördes bort till annan ort, att böckerna fördes bort från biblioteken? Hur var det att år efter år leva under hotet av bombardemang; att se raserade hus och människors lösöre ute på gatorna? Hur kändes det å ena sidan att överallt möta människor som sårats i kriget eller skadats i bombanfall och å andra sidan emellanåt leva nästan som normalt under de långa perioder då det inte förekom bombardemang. Även om utställningen berättar om Helsingfors är det ständigt aktuellt att skydda människor och kulturarv och samma erfarenheter förenar människor av olika generationer i olika delar av världen.

SKATTERNA I SÄKERHET

Helsingforsarna uppmanades att sätta sig i säkerhet genom att resa ut till landsbygden särskilt på senhösten 1939, under vinterkriget, på sommaren 1941 och efter de stora bombardemangen i februari 1944. Myndigheterna blev dessutom tvungna att tänka på att skydda kulturegendomen, för bombardemangen utsatte byggnaderna, lösöret i dem, museiföremålen, arkiven och biblioteken för omedelbar fara. Först organiserades flyttningen av Ateneums och Sinebrychoffs konstsamlingar. Under de första krigsåren bevarades målningarna i ett bankvalv på Alexandersgatan och skulpturerna i Ateneums källare. Vårvintern 1944 flyttades samlingarna i förvar hos privatpersoner i Etseri, Vichtis, Nurmijärvi och Kauhajoki.

I enlighet med lagen om befolkningsskydd som antogs i november 1939 delades Helsingfors in i befolkningsskyddsdistrikt och -avsnitt. Alla medborgare i åldern 16–60 år var befolkningsskyddspliktiga. Skyddet var till stor del självständigt och låg på husbolagens och fastigheternas ansvar. Mörkläggningsövningar inleddes. I skolor och på arbetsplatser övade man sig att ta sig till skyddsrummet. Brandbomber väckte skräck hos folk över att bli innebrända.

Att fundera på:

- Hur tror du bortförandet av konstverk påverkade människornas sinnesstämning?
- Leta rätt på det skyddsrum på kartan, dit du skulle ha tagit dig när det var krig om det hade kommit ett flyglarm när du var på väg till skolan / en hobby / Villa Hagasund?

Fortsätt till vänster.

HELSINGFORSISKA KRIGSBARN

Under kriget skickades sammanlagt omkring 80 000 finländska barn i säkerhet i huvudsak till Sverige och Danmark. Det var främst städerna som hotades av fiendens bombardemang; en fjärdedel av krigsbarnen kom från Helsingfors. De första krigsbarnen avseglade med fartyget Arcturus från Åbo till Stockholm 15.12.1939. En kartongbit med nummer, namn och adress hängdes runt halsen på varje barn. De flesta transporterades med tåg med mörklagda fönster via gränsstationen i Torneå-Haparanda. Det avgick så kallade barntåg från järnvägsstationen i Helsingfors två gången i veckan.

De barn som stannade kvar i Helsingfors utsattes för hungersnöd, ohyra, epidemier, hörselskador orsakade av bombningarna, neurologiska och psykiska sjukdomar, fysiska skador och död. Samtidigt hade kriget också en fantasieggande sida. Eftersom de flesta män var vid fronten och kvinnorna arbetade blev de tomma gatorna barnens eget rike. Där sprang de omkring, de lekte nata uppe på hustaken i Berghäll eller hoppade ombord på spårvagnar i rörelse.

Att fundera på:

- Föräldrarna ställdes inför ytterst svåra val: var det bättre att hålla barnen nära sig trots faran för bombardemang, livsmedelsbrist, epidemier och ockupation? Eller var det bättre att skicka dem i säkerhet till ett annat land, där språkmiljön var främmande och de var utan sina närstående? Vad skulle du ha gjort?
- Titta på bilderna på väggen och fundera på hurdana människoöden som hör samman med. dem.

KONST I KÄLLAREN

Helsingfors stadsmuseum som varit verksamt i Villa Hagasund stängdes inför vinterkriget. Museiföremålen packades ner och fördes i källaren i säkerhet, klisterpapper fästes på fönsterrutorna, vattenrören tömdes och pannrummet gjordes om till skyddsrum. Museets igenspikade fönster försågs

med luckor som gjorde det möjligt att arbeta i dagsljus. Fotografisamlingarna och arkivsamlingen fanns till förfogande. Då museiföremålen efter kriget hämtades upp ur källaren visade det sig att särskilt tavlorna och deras förgyllda ramar hade tagit skada av fukt till följd av den regniga hösten och måste repareras. Helsingfors stadsmuseum hörde till de första kulturinrättningarna som öppnade sina dörrar på nytt för allmänheten efter kriget.

Att fundera på:

- I hörnsalen finns föremål som helsingforsarna tog med sig då de gav sig iväg till skyddsrummet. Ta en titt.
- Vad skulle du ta med dig till skyddsrummet / ut på landsbygden?
- Numera bär vi många viktiga saker med oss hela tiden och kan hitta dem på nätet. Tänk om vi inte hade tillgång till mobiltelefoner / internet?

Att göra:

- I skyddsrummet var det bra att röra på sig emellanåt för att hålla kroppen spänstig och kylan borta. Gymnastisera enligt anvisningen:

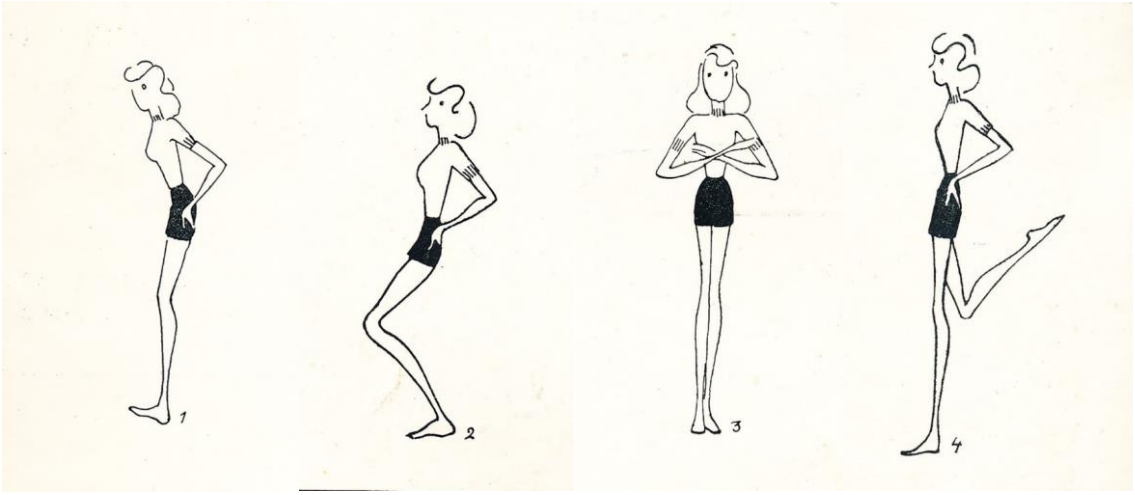

Programmet är utarbetat av Maija Varmaala. Hopeapeili, april 1944. Källa: Bloggen: Lottamuseon Nostalgiset Naiset (Lottamuseets Nostalgiska Kvinnor) www.nostalgisetnaiset.fi/ruumis-vaatii-verryttelya-pommisuojassakin.

Gå genom den första salen till rummet i andra ändan.

KULTUREN OCH VETENSKAPEN I SÄKERHET

Utöver bildkonsten måste också kulturarvet skyddas och föras i säkerhet. Flyttningen av samlingarna i Nationalmuseet, Riksarkivet, Helsingfors Universitets bibliotek och folkbiblioteken utgjorde av massiv ansträngning. I mars 1940 inleddes arbetet med att skydda offentliga konstverk. På den prioriteringslista som gjorts upp enligt konstens värde omfattade kategori I bland annat Alexander II:s staty på Senatstorget, Havis Amanda på Salutorget och Runebergs staty i Esplanadparken. Under fortsättningskriget lämnades statyerna dock kvar, oskyddade.

Arbetet med att skydda och lagra Nationalmuseets samlingar vidtog sensommaren 1939. När vinterkriget bröt ut hade man redan hunnit flytta tillbaka en del av de arkiv som förts i säkerhet, eftersom det var svårt att arbeta utan dem i Helsingfors. De massiva bombningarna i februari 1944 väckte ytterligare behov att skydda material. En del av Nationalmuseets allra mest värdefulla föremål flyttades till gamla kyrkan i Kemi och ända till Sverige. I nästan alla museer vidtog man åtgärder för att skydda eller föra samlingar i säkerhet, men i de flesta fall inleddes räddningsoperationen för sent. När

Finland gick in i ställningskrig vågade museerna avstå från sina försiktighetsåtgärder, vilket man återigen ångrade då städerna utsattes för bombardemang sommaren 1944.

Vid Helsingfors universitet försökte man också mitt under kriget säkerställa tillgången till den litteratur som behövdes, för i de kalla lässalarna fortsatte studierna. Efter det första stora bombardemanget i februari 1944 började man organisera den massiva flytten av universitetets institutioner och bibliotek. Framtiden för hela vetenskaper låg i vågskålen då de ansvariga för läroämnena tvingades överväga vad de skulle ta med sig till de begränsade lagerlokalerna. Det rådde också en skriande brist på lådor då saker packades ner runtom i Helsingfors. Innehållet i alla lådor katalogiserades noggrant.

Att fundera på:

- Vad skulle du skydda i / föra i säkerhet från Helsingfors? Varför?
- På ljudbandet hör du citat från rapporterna om sinnesstämningarna. Vilka tankar väcker de hos dig?
- I dag hittar man de flesta böcker och arkiv i informationsnätverk. Gör det dem säkrare eller mer skyddslösa?

UNIVERSITETETS SOLENNITETSSAL FÖRSTÖRS

Undervisningen och forskningen vid Helsingfors universitet avbröts i december 1939. Alla tjänstedugliga män inkallades i militären och universitetets samlingar flyttades i säkerhet. I vinterkriget stupade 520 unga forskare och studerande. Under fortsättningskriget gjorde universitetet sitt bästa för att studenterna trots allt skulle ha möjlighet att studera. Man skickade läspaket och till och med gästande föreläsare till fronten. Kriget avbröt dock studierna för många och det var inte lätt för alla att återvända till föreläsningssalarna.

Evakueringen av Helsingfors universitet sköttes av personalen med också av närmare tusen, eventuellt ännu fler, frivilliga studerande. I flygbombardemangen av Helsingfors 1944 träffades universitetets huvudbyggnad och bland annat solennitetssalens ursprungliga konstverk förstördes. Omedelbart efter nedslaget rusade studenter och andra stadsbor till platsen för att släcka eldsvådan och rädda böcker som de bar bort på bårar, och trotsade ruinbråte, trånga tunnlar och släckningsvatten.

Att fundera på:

- Att universitetet stod i lågor inverkade mycket nedslående på människornas sinnesstämning, och genast efteråt diskuterades bland annat en slutgiltig decentralisering av universitetet till regionerna.
- Fundera på vad universitetet betyder för stadsborna och vad all som stod hotat då det bombades?

Gå vidare till aulan och övre våningen, via korridoren.

MONUMENTMÄN OCH -KVINNOR

Mot slutet av andra världskriget begav sig en amerikansk expertgrupp för att rädda Europas kulturskatter från såväl krigets skador som erövrarnas trupper. I Finland bedrevs samma räddningsarbete av tusentals frivilliga människor.

Andra världskriget orsakade väldiga skador på kulturarvet i Mellan- och Östeuropa och efter det började man tänka också på skyddet av kulturarvet i vidare mening än något som bara angick dem som arbetade på museer. Den förstörelse som kriget vållade bara förstärkte behovet att bredda museitänkandet. En insats på det här området var att 1946 grunda Internationella museirådet ICOM som står under Unesco. År 1954 slöts Haagkonventionen för skydd av kulturegendom i händelse av väpnade konflikter. Att skydda kulturella minnesmärken i samband med militära konflikter är en beklagansvärt aktuell och problematisk fråga också i detta nu.

Att fundera på:

- Många även svåra frågor är förknippade med skydd och i synnerhet bortförande av konstskatter.
- Under den senaste tiden väckte till exempel branden i Notre-Dame sorg och vilja att hjälpa världen över. I vilket skede är skyddet av kulturarvet inte längre enbart en nationell angelägenhet?
- Vem har rätt att tala om vems arv, i såväl geografisk som historisk bemärkelse?

Fortsätt direkt till salen.

HELSINGFORS TÖMS

Det första bombardemanget torsdagen den 30 november 1939 avbröt skoldagen, barnen skickades hem och människorna rusade för att ta skydd utanför staden. När kriget bröt ut fanns ännu inte tillräckligt med skyddsrum i innerstadens fastigheter, och därför var det effektivaste befolkningsskyddet att evakuera hela staden. Helsingforsarna varnades för möjliga tvångevakueringar som de inte löd uppmaningarna att lämna staden. Under december rasade folkmängden från över 250 000 till cirka 65 000 invånare när den var som lägst. Också efter bombardemangen 1941 och 1944 trängdes folk på stationerna i Helsingfors. Barn, unga, kvinnor och gamla reste ut till släktingar och bekanta på landsbygden. Nästan alla hade släkt som bodde på landet.

Folkförsörjningsministeriet, som grundades 1939, hade i uppgift att säkerställa befolkningens försörjning, reglera näringslivet och användningen av arbetskraft i undantagsförhållandena. I oktober 1939 infördes allmän arbetsplikt. Från 1942 omfattade arbetsplikten alla finländare mellan 15 och 65 år, med undantag för kvinnor som hade ansvar för barn. Alla 15 år fyllda var dessutom skyldiga att delta i talkoverksamhet. Under krigstiden verkade kvinnor i många yrken i vilka de inte hade setts tidigare.

Socker var det första livsmedlet som blev föremål för ransonering i oktober 1939, men under vinterkriget upplevde finländarna ännu inte någon egentlig kristid. Genom vapenstilleståndet förlorade Finland 12 procent av arealen och lika mycket odlingsmark. Unga män, hästar och boskap hade dödats och bilar hade demolerats i kriget. De egentliga nödåren började 1941 och fortsatte till tiden efter kriget. Det rådde brist på allt: livsmedel, varor, bostäder, träd, material, mediciner osv. Matsituationen var särskilt dålig vintern 1942, men också 1945. Svartabörshandeln florerade. Folk skulle vara sparsamma med det varma vattnet, och att diska under rinnande vatten kom inte på fråga.

Att fundera på:

- För alla som var med om ögonblicket då vinterkriget bröt ut var det en viktig generationsupplevelse som de alltid kommer att minnas. Vilken upplevelse i ditt eget liv skulle vara den som kommer närmast?
- Under nödåren måste helsingforsarna vara påhittiga och till exempel framställa kaffesurrogat

Gå vidare till salen till vänster.

SPÅR AV FRONTEN I STADEN

Stridernas verklighet syntes på huvudstadens militärsjukhus: På Allmänna sjukhuset (numera Topelia), Röda Korsets sjukhus (i dag Tölö sjukhus), Malms, Maria och Dals sjukhus, Tilkka, Invalidstiftelsens och Stengårds sjukhus, Kirurgiska sjukhuset, Sjukvårdsinstitutet, Diakonissanstalten, Kvinnokliniken och i många skolor såsom Helsingin Koelyseo på Arkadiagatan samt på Sveaborg. Allvarliga krigsskador behandlades också på Lappvikens sjukhus. Efter vinterkrigets slut blev invalidvården den viktigaste vårdformen för veteraner. I samband med Finlands Röda Kors invalidsjukhus verkade en poliklinik, protesverkstad och ett invalidkansli. Närvaron av sårade, invalidiserade och psykiskt instabila soldater påverkade sinnestämningen också hos de andra stadsborna. Alla påverkades på ett eller annat sätt av dödens närhet. Döden fick en del att förbereda sig på det värsta och bereda sig på allt, andra att snarare anamma en carpe diem-attityd.

Att fundera på:

- Titta på bilderna på väggen. Vilken slags stämning förmedlar de? Vad tror du det beror på?

Gå genom salen till andra sidan av huset.

MÄNNISKOR I RUINERNA

De sönderbombade husen fick många att ta itu med att hjälpa till med röjning, vård av offer och bekämpning av skador. Undantagsförhållandena gav också talrika tillfällen till olika former av missbruk. Efter det ideologiskt tydliga vinterkriget började brottsligheten så småningom växa under fortsättningskriget. I synnerhet egendomsbrotten och olika förseelser som hängde samman med ransoneringen ökade kännbart på grund av kristiden.

”Vinterkrigets anda” är något man ofta hänvisar till som bevis på hur enat folket stod i svåra tider. Det är möjligt att andra problem överskuggades av det korta vinterkriget, men under fortsättningskriget steg många slags konflikter upp till ytan: klyftan mellan staden och landsbygden (kulturellt samt mellan producenter och konsumenter), språkstrider, misstro mellan högern och vänstern samt spänningar i relationerna mellan generationer och könen. De flesta arbetsföra män var vid fronten och kvinnorna stannade kvar för att hålla stadens hjul i rullning.

Att fundera på:

- Fundera på varför brottsligheten minskade under vinterkriget men ökade igen under fortsättningskriget?
- Efter kriget kom stora mängder unga män tillbaka från fronten. Med vilka riskfaktorer hängde deras hemkomst samman med tanke på brottsligheten och vilka faktorer hjälpte dem att återanpassa sig till samhället?

UNDERRÄTTELSEKONTORET FÖR SINNESSTÄMNINGAR

Det var organisationen *Maan Turva (”Landets Värn”)* som inledde övervakningen av sinnesstämningarna bland helsingforsarna under vinterkriget. Den grundades av aktiva i *Akademiska Karelen-Sällskapet* 12.10.1939 och under dess ledning ett inrättades underrättelsenätverk bestående av kring 10 000 människor som hade till uppgift att rapportera om medborgarnas tankar till Centralbyrån och den vägen till statsledningen. Efter fredsavtalet som ingicks 13.3.1940 återgick livet skenbart till det vanliga men bland folket var tron på en bestående fred svag. I augusti 1940 grundades *Suomen Aseveljien Työjärjestö* (SAT) *(”Finlands Vapenbröders Arbetsorganisation”)* som en ny underrättelseorganisation. Dess uppgift var att genom hemlig verksamhet avslöja och bekämpa kommunistiska aktiviteter. Under fortsättningskriget fortsatte den hemliga underrättelsen under nytt namn *Vapaus Isänmaa Aseveljet* (VIA) *(”Frihet Fosterland Vapenbröder”).* Den nya organisationens uppgift var inte bara att bekämpa kommunismen utan också att mera vidsträckt rapportera om civilbefolkningens tankar till krigsledningen.

Underrättelseorganisationerna SAT och VIA bedrev sin verksamhet huvudsakligen på adressen Berggatan 22 A 14 b. Det stod först Asioimisto Nieminen (Agentur Nieminen) på dörren, sedermera Uusi Kirjeenvaihtoyhdistys (Nya korrespondensföreningen). På kontoret arbetade över tio personer. År 1942 var de registrerade rapportörerna 2617 till antalet i Helsingfors. Man hade huvudstaden och andra stora industristäder under specialbevakning efter kriget 1918, för högern tvivlade på arbetarbefolkningens fosterländskhet. I Helsingfors orsakade också de bildade klasserna problem, för rykten spreds lätt i de små tjänstemannakretsarna.

En del av arkivet brändes i pannrummet i Berghälls finska samskola strax före kontrollkommissionens ankomst till Helsingfors hösten 1944. Resten av materialet grävdes ner i jorden i Mäntyharju och hölls gömt ända till slutet av 1980-talet. Det material som har gått att konservera finns deponerat i Riksarkivet, där det förvaras slutet.

Att fundera på:

- Det material som underrättelseverksamheten i fråga om sinnesstämningar samlade in var av nödtvång ungefärligt och spekulativt. I salen finns citat som hämtats från rapporterna om sinnesstämningarna. Välj ut ett citat och fundera på vad allt det kan ha anknytning till?
- Hurdana sinnesstämningsfaktorer finns det i våra dagar? Är det lättare eller svårare att bearbeta stämningar i dag jämfört med förr?
- Vad är det för skillnad mellan moderna gallupundersökningar och underrättelsen om sinnesstämningar?
  Studera kartoteket på bordet. Vilka faktorer bekymrar rapportörerna? Vilka slutledningar kan du dra utgående från deras yrken? Varför var SAT/VIA-materialet undangömt så länge?
  När du lämnar museet hittar du i korridoren på övre våningen en tidslinje över händelser som påverkade sinnesstämningarna. Vilka av dem anser du att var de viktigaste?

MERA OM ÄMNET (på finska)

- Kortelainen, Anna m.fl.: Mieliala. Helsinki 1939–1945. Tammi, Helsinki, 2019.
- Ruutu, Martti: Me uskoimme Suomeen. Sotapäiväkirja 1941–44. Otava, Helsinki, 1999.
- Turtola, Martti (red.): Kotirintama. WSOY, Helsinki, 2018.